

HONGEREN NAAR HET HEILIGE IN PLATLAND

Filosoof en theoloog Taede Smedes stelt in dit filosofische essay dat Nederland met het afscheid van God levensbeschouwelijk en moreel in een neerwaartse spiraal is beland. We zijn in een Platland van banaliteit en oppervlakkigheid terechtgekomen. Zijn we nog in staat om diepgang te ervaren en te leren inzien wat écht belangrijk of zelfs 'heilig' is?

TEKST TAEDE A. SMEDES BEELD PIXABAY

Nederland is niet alleen een klein land, het is bovendien ook erg plat. Ooit stond Nederland bekend om zijn vergezichten. Er was ruimte, er was lucht – zoals vastgelegd door de 'oude meesters' van de Hollandse schilderkunst. Je kon, waar je ook stond, tot aan de verre horizon kijken. Vandaag is dat alleen aan de kust nog mogelijk. Van alle kanten wordt ons uitzicht belemmerd door menselijke maakzels. We zien vrijwel nergens meer de horizon en dus nergens meer diepgang. We bewegen ons in Nederland door Platland, een tweedimensionale ruimte zoals uit het beroemde boek *Flatland* van Edwin A. Abbott uit 1884, waar mensen, gebiologeerd kijkend op hun schermpjes, niet meer omhoog of omlaag kijken en daardoor steeds vaker met elkaar in botsing komen. Met onze menselijke maakzels – gebouwen én ideeën – hebben we 'de horizon uitgewist'. Dat beeld gebruikte de filosoof Nietzsche voor het einde van godsgeloof: de dood van God. In zijn boek *De vrolijke wetenschap* schrijft Nietzsche over de 'dolle mens' die verkondigt dat God dood is. Het fundament van onze samenleving is weg, de zon waaromheen ons bestaan draait is losgekoppeld. "Hoe hebben we de zee kunnen leegdrinken?" schrijft Nietzsche. En: "Wie gaf ons de spons om de hele horizon uit te vegen?" Elders beschrijft Nietzsche de zee als beeld van oneindigheid, zoals wanneer hij schrijft: "Wij hebben het land verlaten en zijn scheep gegaan! We hebben de brug achter ons, sterker nog, we hebben het land achter ons afgebroken! Welaan, scheepje! Opgespaard! Naast je ligt de oceaan, het is waar, hij brult niet altijd, soms ligt hij erbij als zijde en goud en als een dromerij over het goede. Maar er komen uren, dat je zult inzien dat hij oneindig is en dat er niets vreselijks bestaat dan oneindigheid". Nietzsche gebruikt de oceaan als metafoor voor de oneindigheid. En zoals een oceaan tekeer kan gaan als

een beest, zo is voor Nietzsche ook de oneindigheid angstaanjagend. We zijn bang geworden voor de oneindigheid, zodanig dat we God als symbool ervan hebben vermoord en de horizon hebben uitgeveegd. Immers, ook de horizon is oneindig: als je er naartoe beweegt, trekt de horizon zich telkens terug – tot in het oneindige.

WEG VAN ALLE VANZELFSPREKENDHEID

Wie verwacht dat Nietzsche de dood van God als het verdwijnen van de oneindigheid zou beschrijven als een bevrijding, heeft het mis. Lange tijd was God een fundament van de samenleving en vooral voor onze moraal. Nietzsche beschrijft dan ook dat we geen besef hebben welke catastrofes ons met de dood van God nog te wachten staan: "Deze langdurige volheid en opeenvolging van afbraak, verwoesting, ondergang, omwenteling, die thans ophanden is: wie zou reeds vandaag de dag daarvan voldoende vermoeden om de leraar en verkondiger te kunnen spelen van deze ongelooflijke logica der verschrikking, de profeet van een duisternis en zonsverduistering, zoals er waarschijnlijk nog nooit een op aarde geweest is?" We leven opgewekt door, opgelucht zelfs, we spiegelen onszelf voor dat we nieuw zicht op de horizon hebben, maar zoals Nietzsche aangeeft is die horizon uitermate troebel.

De wereld die eens vanzelfsprekend was, is niet meer. Dat laat ook Marjolein van Heemstra zien, journalist bij *De Correspondent*. Vorig jaar verscheen haar boek *In lichtjaren heeft niemand haast* waarin ze op zoek gaat naar 'meer ruimte in ons leven' zoals de ondertitel aangeeft. Zij verwoordt in dat boek een soort heimwee naar de sterren, naar die oneindige wereld die ons in een ver verleden heeft voortgebracht. Ze schrijft over het 'Overview Effect', het besef van de nietigheid en kwetsbaarheid van onze planeet dat astronauten overvalt als ze vanuit de ruimte naar de aarde kijken. →

→ Veel astronauten zijn zich door dit besef bij terugkeer op aarde gaan inzetten voor het behoud en verbetering van onze leefwereld.

Maar Van Heemstra beschrijft ook een bezoek aan een sterrenwacht. Een sterrenwachter houdt er een verhaal, “een vrouw met een grijze knot op haar hoofd die mijn zoon een deprimerend rijmpje leert: *voor elke ster die je ziet, zie je er negen niet*”. De vrouw vertelt hoe ze ooit vanaf haar balkon aan de rand van Amsterdam de Melkweg nog kon zien. Nu zie je in de hele Randstad bijna geen ster meer. De lichtvervuiling is niet alleen in Nederland ongekennd. Van Heemstra schrijft hoe maar liefst 99 procent van alle Europeanen onder een door licht vervuilde hemel leeft. Dat heeft gevolgen: “80 procent van de kinderen die nu op ons continent geboren worden, zal nooit in zijn of haar leven de Melkweg in zijn volle glorie zien”. De vrouwelijke sterrenwachter noemt dat ‘generationeel geheugenverlies’: “Elke generatie groeit op met minder sterren, maar heeft geen herinnering aan hoe het vroeger was. En dus worden de sterren niet gemist. Wat niet weet, wat niet deert”.

Kinderen die opgroeien als astronauten in een ruimteschip zonder venster en dus zonder de mogelijkheid een blik te kunnen werpen op de oneindige sterrenhemel daarbuiten, waarvan zij het bestaan misschien niet eens vermoeden. Ik denk dat wat voor het uitzicht op de sterren geldt, zoals Van Heemstra dit beschrijft, in nog grotere mate geldt voor levensbeschouwing en een openheid voor de ‘Grote Vragen’ van het bestaan. Ik denk dat het percentage kinderen dat vandaag in Nederland geboren wordt en in zijn leven nooit iets te horen krijgt over God, godsdienst of geloof, minstens zo groot is als het percentage dat nooit de Melkweg zal zien. En wat niet

weet, wat niet deert: als je er niet van weet, zal het ook niet in je opkomen over het bestaan ervan na te denken.

VERLANGEN NAAR HET HEILIGE

“Voordat ik in bed stap”, schrijft Van Heemstra, “trek ik het rolgordijn omhoog en kijk ik nog één keer naar buiten, het felle licht van de lantaarnpaal blokkeert zoals gewoonlijk mijn zicht. Ik mis een nacht die ik nooit heb gekend. De sterrenwachter vat het generationeel geheugenverlies nogal nuchter samen als: ‘wat niet weet, wat niet deert.’ Ik weet het wél, en het deert. Ik wil uitzicht, grootsheid, awe”.

Awe, een Engels woord, dat duidt op iets ontzagwekkends, angstaanjagends én aantrekkelijks, oftewel *fascinans et tremendum* zoals de godsdienstwetenschapper Rudolf Otto dat ooit noemde. Voor Otto was de dubbelzinnigheid van fascinerend én angstaanjagend tegelijk hét kenmerk van ‘het heilige’, de kern van religie. Iets wordt als ‘heilig’ ervaren wanneer er protest klinkt wanneer het wordt geschonden. Het heilige schenden is taboe. Denk aan kindermoord, onrecht of de schending van menselijke vrijheid: die roepen protest op omdat we leven en menselijke waardigheid als heilig beschouwen. Simone Weil schrijft in haar essay *De persoon en het heilige*: “Wat heilig is in een mens, is helemaal niet de persoon maar juist datgene wat onpersoonlijk is. Alles wat onpersoonlijk is in een mens is heilig, en alleen dat.” Het persoonlijke is het unieke en eenmalige. Nu zijn wij geneigd om juist dat als heilig te beschouwen, net zoals “het grote publiek met een redeloze zelfgenoegzaamheid [is] gaan geloven dat de artistieke en wetenschappelijke vermogens heilig zijn”. Je kunt het ook anders zeggen: wij zijn geneigd om iets als heilig te beschouwen als het uniek en dus bijzonder

is, als het boven het gewone en alledaagse uit springt. Weil heeft niets tegen bijzonder talent, heldhaftigheid, vernuft, kennis of genialiteit – integendeel, want mensen kunnen hierdoor inspireren en de ongelukkigen troosten! Maar: het is niet heilig.

HET HEILIGE IN EN VAN HET ALLEDAAGSE

Wél heilig daarentegen, meent Weil, zijn waarheid of schoonheid en die leven in “het domein van onpersoonlijke en anonieme dingen. Dat domein is heilig”. Waarheid en schoonheid zijn onpersoonlijk. Heiligheid is niet te vinden in het bijzondere en unieke, maar juist in het onpersoonlijke, anonieme – in het gewone. Het gaat er dus om de heiligheid in en van het gewone en alledaagse te leren zien. Bij heiligheid gaat het om het bijzondere van en in het gewone en alledaagse.

Ooit was de oneindige sterrenhemel heilig, juist omdat die zo gewoon was. De sterrenhemel verscheen iedere avond weer. Vanuit dat besef werd het een symbool voor de schoonheid, waarheid en betrouwbaarheid van een goddelijke ordening. Wat Van Heemstra onder woorden brengt in haar uitroep dat ze uitzicht wil, grootsheid en awe, is niets minder dan een verlangen naar heiligheid, naar het heilige in het gewone en alledaagse.

Zo is ook het ‘Overview Effect’ dat zij beschrijft

**Met onze menselijke maakfels
– gebouwen én ideeën – hebben
we ‘de horizon uitgewist’**

(dat astronauten ineens een besef krijgen van de nietigheid en kwetsbaarheid van ons aardbolletje in de oneindigheid van het heelal) een plotseling besef van de heiligheid van het vanzelfsprekende en alledaagse – de heiligheid van de lucht die we inademen zonder dat we erbij nadenken, of de heiligheid van het dagelijkse weer, van drinkwater (dat voor veel kinderen ‘natuurlijk’ uit de kraan komt, net als elektriciteit uit de muur) en van de vruchtbaarheid van de bodem voor onze gewassen. “Niet *hoe* de wereld is, is het mystieke”, schrijft Wittgenstein in zijn *Tractatus*, “maar *dat* zij is”. Het getuigt van een verregaande levensbeschouwelijke degeneratie dat het gros van de mensheid die heiligheid van het alledaagse niet meer erkent en dus ook niet protesteert als die ‘gewone’ en ‘alledaagse’ zaken worden geschonden. En denk ook aan het protest van kapitaalboeren die met hun slogan ‘Geen boer, geen voedsel’ ons proberen wijs te maken dat de heiligheid in het boer-zijn zit en niet in de vruchtbaarheid van de bodem, bodemleven en het klimaat – allemaal vanzelfsprekende zaken waarvan ze niet zien dat ze die met hun eigen grootschalige activiteit grote schade toebrengen. Deze ‘plattelandsglogica’ is de logica van Platland. Dat veel Nederlanders niet tegen

de platte retoriek van de kapitaalboeren ingaan maar die onderschrijven, mag stuitend heten, maar is gezien de voorgaande wrange analyse ook niet al te verwonderlijk.

BESLUIT

Vroeger verbaasden toeristen zich over het feit dat ‘s avonds Nederlandse huizen massaal de gordijnen gesloten hadden. Laat die toeristen maar lachen, wij vinden dat lekker knus. De angstaanjagend grote wereld wordt zo tot behapbare proporties teruggebracht. Veilig en vertrouwd. Zo doen we ook vandaag ons best om een levensbeschouwelijke knusheid te cultiveren door onze wereld zo klein mogelijk te maken. Uit angst voor de oneindigheid, koesteren we onze kneuterigheid. Koppen die boven het maaiveld uitsteken worden genadeloos afgehakt en we stemmen massaal op de politieke partij met een voorman die zich er al jaren op voorstaat dat hij geen visie heeft, omdat die als een olifant het politieke uitzicht belemmert. Waar een klein land al niet groot in kan zijn!

Ik ben al met al niet optimistisch over de toekomst van Nederland. Tegelijkertijd ben ik ook niet hopeloos. Soms is chaos nodig om tot een nieuwe orde te komen. Dat het alledaagse – drinkwater, voedsel, energie en een gematigd klimaat – ineens bijzonder wordt waardoor de heiligheid ervan extra oplicht, zou ons onrustig moeten maken. Gelukkig gebeurt dat ook en het toenemende protest dat in de samenleving hoorbaar is, is hoopgevend. Mogen we daarom voorzichtig hoop koesteren dat we ooit onze angst voor het oneindige overwinnen en ons open durven te stellen voor het heilige? Zullen we Platland ooit achter ons laten? Guy Consolmagno is astronoom van het Vaticaan en schrijft in zijn boekje *Finding God in the Universe* over zijn tijd in Afrika. Hij beschrijft hoe hij ‘s avonds zijn kleine telescoopje buiten opzette waarna de mensen van het dorp toestroomden om meer te leren over de sterrenhemel die voor hen zo gewoon en toch heilig was. Hoe arm ze ook waren, zij waren net zo hongerig naar wetenschappelijke kennis als de astronoom Consolmagno zelf.

“Deze honger”, schrijft Consolmagno, “is wat ons mensen maakt en ons onderscheidt van honden en katten die zich niet druk maken om de maan. Je ontnemt een mens haar menselijkheid als je haar die honger op welke manier dan ook ontzegt. God zegt ons dat we de armen moeten helpen. Maar het doel is niet om de armen rijk te maken. Het is om ervoor te zorgen dat iedereen een kans heeft om zijn fysieke noden te lenigen, net zolang totdat ze zich de tijd kunnen gunnen om ook hun geest en ziel te voeden. We leven niet bij brood alleen, niemand van ons.” Kijk, dat geeft toch hoop. Maar het is afwachten of dat voldoende is. <

Taede A. Smedes is filosoof en theoloog. Voor meer informatie: www.tasmedes.nl.